

КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНАЛІСТИКА

ЛІТВІНОВА І. Ф.,

кандидат юридичних наук, доцент, доцент
кафедри кримінального права і процесу
(Навчально-науковий юридичний інститут
Національного авіаційного університету)

УДК 343.150.1

ВНУТРІШНЄ ПЕРЕКОНАННЯ ПРОКУРОРА У МЕХАНІЗМІ ПРИЙНЯТТЯ КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНИХ РІШЕНЬ

У статті досліджуються гносеологічні, процесуальні та психологічні аспекти формування внутрішнього переконання прокурора та його ролі у прийнятті ним кримінально-процесуальних рішень. Внутрішнє переконання під час оцінки доказів і прийняття процесуальних рішень розглядається у двох аспектах: як процес формування висновків про обставини досліджуваної події і як результат такого дослідження (переконаність). Зроблено висновок про те, що переконаність, як стан впевненості в правильності своїх висновків у кримінальному провадженні, що досягається в результаті оцінки усієї сукупності доказів, та готовності діяти відповідно до своїх висновків, є необхідним складником механізму прийняття прокурором кримінально-процесуальних рішень.

Ключові слова: внутрішнє переконання прокурора, оцінка доказів, кримінально-процесуальні рішення.

В статье исследуются гносеологические, процессуальные и психологические аспекты формирования внутреннего убеждения прокурора и его роли в принятии им уголовно-процессуальных решений. Внутреннее убеждение в процессе оценки доказательств и принятия процессуальных решений рассматривается в двух аспектах: как процесс формирования выводов об обстоятельствах исследуемого события и как результат такого исследования (убежденность). Сформулирован вывод о том, что убежденность, как состояние уверенности в правильности своих выводов в уголовном производстве, которое достигается в результате оценки всей совокупности доказательств, и готовности действовать в соответствии со своими выводами, является необходимой составляющей механизма принятия прокурором уголовно-процессуальных решений.

Ключевые слова: внутреннее убеждение прокурора, оценка доказательств, уголовно-процессуальные решения.

In article gnoseological, procedural and psychological aspects of formation of internal belief of the prosecutor and his role in adoption of criminal procedural decisions by it are investigated. The internal belief in the course of an assessment of proofs and adoption of procedural decisions is considered in two aspects: as process of formation of conclusions about circumstances of a studied event and as result of such research (conviction). The conclusion that conviction as the condition of confidence of correctness of the conclusions in criminal proceedings which are reached as a result of an assessment of all body of evidence, and readiness to work according to the conclusions, is a necessary component of the mechanism of acceptance by the prosecutor of criminal procedure decisions is formulated.

Key words: internal belief of the prosecutor, assessment of proofs, criminal procedure decisions.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Кримінально-процесуальна діяльність, як і будь-який інший вид людської діяльності, постійно супроводжується ухваленням значної кількості рішень, через які забезпечується виконання завдань кримінального провадження. Одні рішення забезпечують вирішення суто процесуальних питань (наприклад, ухвала про обрання запобіжного заходу, постанова про зупинення досудового розслідування), інші – містять вирішення кримінально-правових питань (наприклад, вирок, постанова про закриття кримінального провадження), деякі вирішують окремі питання цивільно-правового характеру (наприклад, вирішення цивільного позову у вирок).

Процесуальне рішення є актом реалізації своїх повноважень посадовою особою, що ухвалює це рішення. Водночас, формулювання та прийняття рішення завжди обумовлені певним рівнем знань. Відповідно, за своїм змістом кримінально-процесуальні рішення є результатом пізнання та оцінки судом, прокурором, слідчим суддею, слідчим певних відомостей про факти.

Досліджуючи сутність судових рішень у кримінальному процесі, Ю.М. Грошевий вказує на те, що рішення, будучи за своєю природою інформаційним документом (актом), приймається в результаті різноманітної та складної оцінки суддями достовірності різних видів інформації, тих правових, етичних знань та знань про конкретні обставини події злочину, що мають бути закріплені в їх рішенні [1, с. 6]. До того ж, на думку автора, прийняття суддею рішення включає в себе розумове перетворення трьох «блоків» знання: системи правових і етичних знань; знань, отриманих в результаті суспільно-політичного, професійного, життєвого досвіду; знань, набутих під час судового розгляду (знань про фактичні обставини, що підлягають доказуванню у кримінальному процесі) [1, с. 27].

Безперечно, що система знань, необхідних для прийняття процесуальних рішень суддею, представлена Ю.М. Грошевим, цілком може бути поширена на усі процесуальні рішення, що приймаються у сфері кримінального судочинства, у тому числі на кримінально-процесуальні рішення прокурора.

І якщо два перші «блоки» знань набуваються прокурором заздалегідь, не у зв'язку із конкретним кримінальним провадженням, то третій «блок» формується внаслідок здійснення кримінально-процесуального доказування у кожному конкретному кримінальному провадженні. Саме в результаті оцінки зібраних і перевірених доказів у слідчого, прокурора формується переконання, що ними встановлені обставини, що є підставами для певного процесуального рішення, та надають право на його прийняття.

Кримінальним процесуальним кодексом (далі – КПК) України регламентуються у загальному виді правила оцінки доказів (ст. 94), однак конкретний зміст відповідних положень, зокрема і щодо внутрішнього переконання у цьому механізмі, не розкривається, у зв'язку із чим ці питання підлягали і підлягають науковому дослідженню та не втрачають своєї актуальності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням підстав і процесуального порядку прийняття процесуальних рішень, оцінки доказів та внутрішнього переконання відповідних суб'єктів за різних часів присвятили свої роботи Л.Є. Владіміров, А.Ф. Коні, С.А. Альперт, Ю.П. Аленін, М.І. Бажанов, В.І. Галаган, Н.В. Глинська, Ю.М. Грошевий, А.Я. Дубинський, Є.Д. Лук'янчиков, М.М. Михеєнко, В.Т. Нор, Г.М. Резнік, В.М. Савицький, С.М. Стахівський, М.С. Строгович, Л.Д. Удалова та інші.

Варто зауважити, що тривалий час, особливо у радянський період, категорія внутрішнього переконання, розсуду посадових осіб при прийнятті процесуальних рішень заперечувалась, а подекуди, зважаючи на панування теорії формальної законності, ототожнювалась із свавіллям посадових осіб. Однак, як зауважує М.В. Баглай, розсуд посадових осіб існував і тоді, однак мало хто займався дослідженням цієї проблеми для того, щоб допомогти, зокрема суддям, вміло використовувати цей інструмент [2, с. 8].

У теорії кримінального процесу сьогодні чимало робіт присвячені дослідженню оцінки доказів, внутрішньому переконанню посадової особи під час її здійснення, підстав

і порядку прийняття процесуальних рішень, однак більшість із них стосуються судових рішень, що ухвалюються на стадії судового розгляду. Процес формування внутрішнього переконання, як відчуття впевненості в необхідності та правильності прийнятого рішення, стосовно процесуальної діяльності прокурора досліджений недостатньо. До того ж прийняття чинного КПК України виявило ряд нових проблем, пов'язаних із оцінкою доказів, прийняттям процесуальних рішень, зокрема прокурором, що вимагає їх наукового аналізу та практичного удосконалення.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження гносеологічних, процесуальних і психологічних аспектів формування внутрішнього переконання прокурора та його ролі у прийнятті ним кримінально-процесуальних рішень.

Виклад основного матеріалу. Як відомо, є дві системи оцінки доказів – формальна та на основі внутрішнього переконання (вільна оцінка доказів). Водночас вони рівною мірою стосуються будь-якої пізнавальної діяльності, а не тільки доказування. Там, де є чітке правило, жорсткий алгоритм отримання висновку та прийняття рішення (наприклад, при вирішенні деяких математичних задач), немає місця внутрішньому переконанню (особливо якщо таке правило має для дослідника обов'язковий характер). Таким чином, формалізований та змістовний шляхи у цьому разі є взаємовиключними [3, с. 17].

Формалізований шлях пізнання має ряд переваг. По-перше, він виключає, а то і зводить до мінімуму помилки суб'єкта пізнання, по-друге, він виключає суб'єктивізм і свавілля, а по-третє, є більш економічним. Водночас усі ці переваги мають значення за умови правильності встановленого алгоритму. Якщо в самому алгоритмі наявні помилки, будь-яка оцінка, проведена на його основі, стане помилковою, а відсутність можливостей для розсуду суб'єкта унеможливить запобігання та виправлення таких помилок.

В основі системи формальних доказів, як і будь-якого іншого формального підходу у пізнавальній діяльності, лежать приблизні уявлення, життєві узагальнення, а подекуди релігійні, політичні та інші фактори, тобто довільні чинники, використання яких у багатьох випадках призводило до абсурду, невідповідності прийнятих рішень фактичним обставинам, численних судових помилок. Теорія формальних доказів, що використовувалась у кримінальному процесі XVIII–початку XIX ст., поширила серед суддів формалізм, за якого суди лише формально підводили під зазначені у законі ознаки наявні у справі докази без їх оцінки по суті.

Надалі у Статуті кримінального судочинства 1864 року норма про оцінку доказів була сформульована таким чином: судді повинні визначати винуватість чи невинуватість підсудного за своїм внутрішнім переконанням, що ґрунтується на обговоренні у сукупності усіх обставин справи [4].

Проблема внутрішнього переконання під час оцінки доказів, прийняття процесуальних рішень завжди була предметом гострих дискусій. По-різному насамперед визначається сама природа внутрішнього переконання: воно розглядається і у гносеологічному, і у психологічному, і у правовому аспектах.

Інтерес до цієї проблеми не є випадковим, оскільки оцінка доказів за внутрішнім переконанням, прийняття на цій основі процесуальних рішень – питання, від правильного вирішення яких залежить успіх доказової діяльності загалом.

Аналіз законодавства, слідчої та судової практики, а також наукової літератури з цих питань дає підстави для висновку про те, що під оцінкою доказів за внутрішнім переконанням розуміють такий порядок, за якого, по-перше, ця оцінка здійснюється органом, що здійснює провадження, за відсутності наперед встановлених правил про значення та юридичну силу доказів, і, по-друге, ця оцінка завершується категоричними рішеннями та висновками, які виключають будь-які сумніви щодо їхньої правильності.

Таким чином, у першому значенні внутрішнє переконання характеризує процес дослідження (пізнання), а у другому – його результат. Переконання завжди означає або дію, тобто процес схилення будь-кого до певного погляду чи вчинку, або результат цього процесу, тобто конкретну думку, погляд, або ставлення людини до своїх знань, рішень чи дій, тобто стан впевненості, переконаності [5, с. 166].

У ст. 94 КПК України законодавець вказує на внутрішнє переконання слідчого, прокурора, слідчого судді, суду, що розуміється як виключність компетенції цих посадових осіб на оцінку кожного доказу окремо з точки зору їх належності, достовірності та допустимості, а також їх сукупності – з точки зору достатності для прийняття кримінально-процесуального рішення. Тим самим закріплюється прерогатива посадової особи на оцінку доказів, підкреслюється, що оцінка доказів виступає їх невіддільним обов'язком і правом. Перекладати оцінку доказів на будь-кого або використовувати під час прийняття кримінально-процесуальних рішень оцінку, надану іншими суб'єктами, ці посадові особи не вправі. У цьому значенні внутрішнє переконання розуміється як самопереконання, як формування власного погляду на фактичні обставини провадження, як необхідність особистої, вільної, незалежної оцінки доказів. Ця вимога забезпечується, зокрема положеннями про безпосередність дослідження доказів.

Внутрішнє переконання виключає будь-який зовнішній вплив, примус на формування впевненості особи у правильності своїх висновків, і ця властивість відображається словом «внутрішнє». Так, воно, зокрема, передбачає не обов'язковість:

1) оцінки доказів, яка надається однією посадовою особою для іншої, яка, приймаючи рішення, зобов'язана заново оцінити усі докази;

2) оцінки доказів попередніх інстанцій для наступних і необхідність перевірки попередніх оцінок на подальших етапах провадження (перевірка висновків слідчого керівником органу досудового розслідування, прокурором, висновків прокурора – слідчим суддею, судом тощо);

3) оцінки доказів вищих за ієрархією інстанцій для нижчих, які здійснюють провадження. До того ж не допускається дача вказівок щодо певної оцінки окремих доказів або їх сукупності;

4) оцінки доказів, яка надається учасниками провадження та будь-якими іншими особами, а також недопустимість будь-якого тиску на особу, що здійснює кримінальне провадження.

У зв'язку із вищезазначеним не можемо погодитись з тими авторами, які пропонують із законодавчої конструкції оцінки доказів виключити слово «внутрішнє» [6, с. 46; 7, с. 146–147].

Оцінка доказів за внутрішнім переконанням передбачає незалежність, зокрема прокурора, у виконанні покладених на нього процесуальних функцій. Незалежність прокурора у питаннях оцінки доказів забезпечується низкою положень кримінального процесуального законодавства. Так, відповідно до ч. 1 ст. 36 КПК України прокурор, здійснюючи свої повноваження відповідно до вимог КПК України, є самостійним у своїй процесуальній діяльності, втручання в яку осіб, що не мають на те законних повноважень, забороняється. Органи державної влади, органи місцевого самоврядування, підприємства, установи та організації, службові та інші фізичні особи зобов'язані виконувати законні вимоги та процесуальні рішення прокурора.

В основі внутрішнього переконання прокурора, як розумового процесу налаштування себе на певний висновок, вибір, і як результату цього процесу, тобто конкретного рішення, лежить розсуд прокурора. Розсуд посадової особи, у тому числі і прокурора, передбачає можливість вибору одного із прямо передбачених законом рішень (варіантів поведінки) або фактичну реалізацію чи утримання від реалізації наданого законом повноваження. Водночас вибір того чи іншого варіанту поведінки (розсуд) – не є довільним рішенням прокурора, а ґрунтується на оцінці ним фактичних обставин, встановлених на момент прийняття рішення, і відбувається в межах, визначених законом.

Так, наприклад, відповідно до ч. 1 ст. 227 КПК під час проведення слідчих (розшукових) дій з участю неповнолітньої чи малолітньої особи саме на розсуд слідчого чи прокурора ставиться вирішення питання щодо необхідності запрошення для участі в цій дії лікаря, а також, кого саме – педагога або психолога чи обох – треба запросити для участі в конкретній дії [8, с. 497].

Переконання, як процес, передбачає формування власного погляду на досліджувані обставини. Під час цього процесу прокурор стикається з рядом емоційних процесів: переживаннями, сумнівами тощо. Зокрема, у подоланні сумнівів більшою мірою і полягає процес самопереконання. Під час доказування, у тому числі підстав для прийняття певних кримінально-процесуальних рішень, сумніви відіграють позитивну роль, спонукаючи прокурора до пошуку нових даних, які дозволяють перейти від знання імовірного до достовірного.

Пройшовши шлях подолання сумнівів, процес самопереконання переростає у стан переконаності, що характеризується відсутністю сумнівів, впевненістю у правильності досягнутих знань, що у свою чергу є морально-психологічною основою внутрішнього переконання при прийнятті кримінально-процесуального рішення.

Внутрішнє переконання не є чисто тими враженнями, що виникають в результаті оцінки доказів, не має воно нічого спільного і з інтуїцією. Воно є чіткою, обґрунтованою впевненістю, що ґрунтується на встановлених фактах об'єктивної дійсності, повному та всебічному дослідженні усіх обставин провадження.

Як вже зазначалось, внутрішнє переконання характеризує не тільки процес, а й результат оцінки доказів. У цьому значенні внутрішнє переконання має ґносеологічний, правовий та психологічний аспекти.

З точки зору ґносеології, змістом внутрішнього переконання є відображення свідомістю суб'єкта пізнання предмета дослідження – конкретних фактів дійсності. Іншими словами, це конкретні знання прокурора про фактичні обставини кримінального провадження. Тут же йдеться і про самі висновки прокурора, що завершують процес оцінки доказів прийняттям певного кримінально-процесуального рішення. Висновки прокурора повинні мати достовірний характер, тобто бути категорично однозначними, такими, що не допускають будь-яких сумнівів. У теорії доказів у цьому аспекті сформульовано загальне правило, відповідно до якого усі сумніви повинні тлумачитись на користь обвинуваченого. Це правило слід розуміти і так, що сумніви під час доказування повинні бути усунені шляхом додаткового збирання доказів, а якщо подальше доказування не має перспектив, то під час підсумкової оцінки доказів сумнівний факт обвинувального характеру повинен вважатись невстановленим. Відповідно, такий факт не може бути покладений в основу процесуального рішення.

Психологічний аспект внутрішнього переконання передбачає такий психологічний стан суб'єкта пізнання, зокрема і прокурора, який характеризується відсутністю будь-яких сумнівів, впевненістю в правильності досягнутого знання, зробленого висновку, прийнятого рішення. Водночас внутрішнє переконання, як стан впевненості у правильності своїх висновків, повинно ґрунтуватись на достатній сукупності всебічно, повно та неупереджено досліджених доказів. У іншому разі воно перетвориться на безпідставну, необґрунтовану, безконтрольну самовпевненість, що призведе до ухвалення незаконного та необґрунтованого процесуального рішення.

Обґрунтованість внутрішнього переконання є його невіддільною властивістю, необхідність і важливість якої передбачена кримінальним процесуальним законом (ст. 94 КПК України). У цьому зв'язку теорією та практикою вироблені певні вимоги, яким повинно відповідати внутрішнє переконання як результат оцінки доказів, що і становить його правовий аспект. Отже, внутрішнє переконання має ґрунтуватись на:

- 1) доказах, що зібрані, перевірені та оцінені у встановленому законом порядку;
- 2) доказах, що були оцінені кожен окремо та загалом у своїй сукупності;
- 3) всебічному, повному та неупередженому дослідженні всіх обставин кримінального провадження.

З урахуванням цих вимог внутрішнє переконання, як результат оцінки доказів, повинно представляти собою єдино можливий висновок, обґрунтований встановленими під час досудового розслідування обставинами.

Висновки. Таким чином, внутрішнє переконання під час оцінки доказів і прийняття кримінально-процесуальних рішень розглядається у двох аспектах: як процес формування висновків про обставини досліджуваної події і як результат такого дослідження (перекона-

ність). Переконаність, як стан впевненості в правильності своїх висновків у кримінальному провадженні, що досягається в результаті оцінки усієї сукупності доказів, та готовності діяти відповідно до своїх висновків, є необхідним складником механізму прийняття прокурором кримінально-процесуальних рішень.

Список використаних джерел:

1. Грошевой Ю.М. Сущность судебных решений в советском уголовном процессе. Харьков: «Вища школа». 1979. 143 с.
2. Баглай М.В. Вступительная статья. Судейское усмотрение / пер. с англ.; науч. ред.: В.А. Кикоть, Б.А. Страшун. М.: «Норма», 1999. 376 с.
3. Резник Г.М. Внутреннее убеждение при оценке доказательств. М.: «Юрид. лит.», 1977. 118 с.
4. Судебные уставы императора Александра II с законодательными мотивами и разъяснениями. Устав уголовного судопроизводства, 10-е изд., перераб., испр. и доп. СПб: Изд. С.Г. Щегловитова, 1910. 949 с.
5. Ратинов А.Р. Судебная психология для следователей. М.: «Юрлитинформ», 2001. 352 с.
6. Бохан В.Ф. Формирование убеждений суда. Минск: Изд-во БГУ, 1973. 159 с.
7. Стрілець Ю. До питання про суддівське переконання при здійсненні правосуддя у кримінальних справах. Підприємництво, господарство і право. 2010. № 2. С. 144–147.
8. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар / за заг. ред. В.Г. Гончаренка, В.Т. Нора, М.Є. Шумила. К.: «Юстініан», 2012. 1224 с.

НАГОРНЯК Ю. В.,

аспірант кафедри криміналістики,
судової медицини та психіатрії
факультету № 1
(Львівський державний університет
внутрішніх справ)

УДК 343.121

**ОСОБА ЗЛОЧИНЦЯ ЯК ЕЛЕМЕНТ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ
ХАРАКТЕРИСТИКИ ПОРУШЕННЯ ПРАВИЛ БЕЗПЕКИ ДОРОЖНЬОГО РУХУ
АБО ЕКСПЛУАТАЦІЇ ТРАНСПОРТУ ОСОБАМИ,
ЯКІ КЕРУЮТЬ ТРАНСПОРТНИМИ ЗАСОБАМИ**

Стаття присвячена розгляду особи злочинця в контексті криміналістичної характеристики порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами. Зокрема, в статті розроблену класифікацію осіб, які вчиняють кримінальну дорожньо-транспортну пригоду.

Ключові слова: особа злочинця, криміналістична характеристика, дорожньо-транспортна пригода, кримінальна дорожньо-транспортна пригода, класифікація, соціально-демографічні, психологічні, моральні якості.

